

מסע השיבה של לנין ברכבת לרוסיה ב-1917 כחזרה לאסכולה השמרנית של המהפכה הרוסית

על ספרה של קתרין מרידייל, לנין ברכבת, תרגם מאנגלית יפתח בריל, מאגנס – גשרים, ירושלים תשפ"א.

בספרה לנין ברכבת, שהגרסה המקורית שלו בשפה האנגלית יצאה לאור ב-2016 ואילו תרגומו לעברית הודפס ב-2021, ההיסטוריונית קתרין מרידייל (Catherine Merridale) מבקשת לשחזר באופן מפורט ובדיוק רב את מסעו ברכבת, באפריל 1917, של ולדימיר איליץ' לנין (Vladimir Il'ich Lenin), המנהיג הגולה של הסיעה הבולשביקית, אשר ביקש לשוב ממקום גלותו בציריך לרוסיה, לאחר קריסתו של המשטר הצארי בפברואר אותה שנה. היא בחרה לעשות זאת כיוון שבעיניה המסע ההרה-גורל הזה שינה את פני העולם. הוא סלל את הדרך להתקוממות הבולשביקית באוקטובר 1917 וגם להקמתה של ברית המועצות, ששימשה כמודל לחיקוי עבור מהפכנים רבים ברחבי העולם, למרות העובדה המרה שהמשטר הסובייטי היה בפועל דיקטטורה קומוניסטית שגבתה קורבנות רבים במשך שנות שלטונה. בנוסף, היא מצביעה על כך שמהפכת אוקטובר הייתה למעשה פרי מזימה של הקיסרות הגרמנית, אשר סייעה למנהיג המהפכנים הבולשביקים ואחד המתנגדים הבולטים ביותר למלחמת העולם הראשונה לשוב למולדתו ואף תמכה בו כספית, בקוותה שפעילותו המהפכנית תערער את היציבות הפנימית ברוסיה ותביא לסיום מעורבותה במלחמה לצידן של מעצמות ההסכמה. השחזור המדויק של שמונת ימי הנסיעה ברכבת של לנין יחד עם בני לווייתו התאפשר כתוצאה מהשימוש בתעודות רשמיות של ממשלות גרמניה, שבדיה ובריטניה שזו הפעם הראשונה שהן רואות אור יום יחדיו. הללו שולבו על-ידי המחברת עם מקורות ראשוניים ומשניים נוספים שכבר פורסמו, וביחד הם מעניקים תמונה נרחבת של המסע והשפעתו על מהלך האירועים המהפכניים ברוסיה מיד לאחר הגעתו של לנין לפטרודג. מבחינה זו, אין בספר זה הרבה חדש תחת השמש. השיבה של

לנין לרוסיה בחסות הגרמנים וגם מערכת הקשרים הבעייתית שהייתה לו עמם, כולל סוגיית המימון הכספי, כבר נדונו בעבר גם על-ידי מתנגדיו וגם על-ידי תומכיו של המנהיג הבולשביקי. הנושאים הטעונים הללו גם נחקרו על-ידי היסטוריונים וביוגרפים שביקשו להגיע לחקר האמת על אף קשר השתיקה של המשטר הסובייטי וחוסר רצונו המובהק לאפשר דיון פתוח בעניין זה.¹ כבר עם פתיחתם של הארכיונים של משרד החוץ הגרמני, בשנות החמישים של המאה ה-20, התפרסמו קבצי מסמכים ובהם עדויות על מאמציה של הקיסרות הגרמנית לגרום לחוסר יציבות ואף לתהליכים מהפכניים ברוסיה באמצעות הסיוע ללנין. יחד עם זאת, עולה מהם כי הקשר בין המנהיג הבולשביקי ובין השלטונות הגרמניים היה לרוב עקיף ונוהל באמצעות מתווכים שונים, ביניהם ישראל גלפנד-פרבוס (Gelfand-Parvus), אלכסנדר קסקולה (Kesküla), אלכסנדר ציבין (Tsivin) ויתכן גם קרל מור (Moor).²

-
- 1 Michael Pearson, *The Sealed Train: Lenin's Eight Month Journey from Exile to Power*, New York: Putnam, 1975; Alexander Kerensky, *The Catastrophe: Kerensky's own Story of the Russian Revolution*, New York: Appleton, 1927; Aleksandr Fyodorovich Kerensky, *The Kerensky Memoirs: Russia and History's Turning Point*, London: Cassell, 1965; Leon Trotsky, *The History of the Russian Revolution*, London: V. Gollancz, 1965; F.L. Carsten, "Was Lenin a German Agent?", *Problems of Communism* 8, no. 1 (January-February 1959), pp. 44-48; Alfred Erich Senn, "The Myth of German Money during the First World War," *Soviet Studies*, 28, no. 1 (Jan., 1976), pp. 83-90; Philip W. Dyer, "German Support of Lenin During World War I", *Australian Journal of Politics & History* 30, no. 1 (1984), pp. 46-55; Alexander Rabinovitch, *Prelude to Revolution: the Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1991; Stuart Andrews, *Lenin's Revolution*, Penrith: Humanities-E-Books, 2007, pp. 48-49; Rolf H.W. Theen, *Lenin: Genesis and Development of a Revolutionary*, New Jersey: Princeton University Press, 2014.
  - 2 Z. A. B. Zeman, *Germany and the Revolution in Russia 1915-1918: Documents from the Archives of the German Foreign Ministry*, London: Oxford University Press, 1958; Werner Hahlweg, *Lenins Rückkehr nach Russland 1917: Die*

אחד האלמנטים החדשנים כביכול בספר זה, אם כי לא העיקרי והחשוב ביותר ביניהם, הינו ניסיונה של מרידייל לבחון את הקשרים בין מנהיגי הבולשביקים לבין גרמנים וגם את הסיוע שהם העניקו לו, וזאת באמצעות קונטקסט היסטורי המבוסס על המאבקים החשאיים של הקיסרות הגרמנית, במהלך מלחמת העולם הראשונה, שנועדו לפגוע ביכולת הלחימה של מעצמות ההסכמה. המחברת עצמה נלהבת מכך שעלה בידה לחדור אל נבכי עולם הפעילות החשאית והאינטריגות של המעצמות המעורבות במלחמה זו. אולם הרקע ההיסטורי שהיא מציעה איננו מושלם כיוון שהוא מתמקד בעיקר ברוסיה ואינו כולל את המהלכים הצבאיים של הגרמנים ובעיקר את מתקפת הצוללות שלהם, במהלך שנת 1917, שנועדה להדק את המצור הכלכלי על האיים הבריטיים במטרה לשבור את רוח הלחימה שם.³ היא מציירת תמונה שממנה עולה כי העזרה שניתנה ללנין הייתה חלק ממזימה רבתי של גרמניה הקיסרית שנועדה לפגוע במאמץ המלחמתי של מעצמות ההסכמה כיוון שלא הסתמנה הכרעה סופית במלחמה נגדן בשעה שארצות הברית של אמריקה עמדה להכריז על הצטרפותה למערכה הצבאית לצידן של בריטניה הגדולה וצרפת.⁴ היא מצביעה על כך שרוסיה תמיד היוותה החולייה החלשה במסגרת מעצמות ההסכמה. כבר בשלבים המוקדמים יותר של המלחמה, היה חשש בקרב הבריטים כי תחת לחצם של חוגים ריאקציונרים ופרו-גרמניים הצאר יחזור

---

deutschen Akten, Leiden: E.J. Brill, 1957; H Schurer, "Karl Moor – German Agent and Friend of Lenin", *Journal of Contemporary History*, 5 no. 2: pp. 131-152.

3 Edwyn A. Gray, *The U-Boat War: 1914-1918*, London: Pen and Sword, 1994; Lawrence Sondhaus, *German Submarine Warfare in World War I: the Onset of Total War at Sea*, Lanham, Mar., Rowman & Littlefield, 2017; David Stevenson, *1917: War, Peace, and Revolution*, Oxford and London: Oxford University Press, 2017; Holger H. Herwig and David F. Trask, "The Failure of Imperial Germany's Undersea Offensive Against World Shipping, February 1917–October 1918", *The Historian* 33, no. 4 (1971): pp. 611-636.

4 קתרין מרידייל, לנין ברכבת, עמ' 127.

בו ממחויבותו לשיתוף פעולה צבאי עם מעצמות ההסכמה ויחתום על הסכם שלום נפרד עם גרמניה.⁵ אולם, לאחר שאפסו הסיכויים לחתום על הסכם שלום עם הצאר, שגם וויתר על כסאו כתוצאה מאירועי פברואר 1917, ולאחר שאת מקומו תפסה ממשלה זמנית ליברלית שהייתה מחויבת להמשך הלחימה, הגרמנים ביקשו לרתום למלחמת הצללים שלהם גם את המהפכנים הסוציאליסטיים הרוסיים הגולים. ללנין עצמו לא היו מגעים ישירים קודמים עם הגרמנים ופנייתו אליהם באמצעות מתווכים כדי שיסייעו לו לחזור לרוסיה נבעה מכך שהוא היה מעוניין לחזור במהירות למולדתו לאחר שנודע לו על אירועי פברואר 1917. אולם, הוא חשש מכך שבריטניה וצרפת לא תאפשרנה לו לשוב בגלל התנגדותו הנחרצת למלחמה. לפיכך, הברירה היחידה שנותרה בידי הייתה לבקש מהגרמנים לאפשר לו לנסוע ברכבת משוויץ לרוסיה דרך גרמניה שבדיה, ופינלנד. בכל מקרה, הוא הבין היטב את המשמעות הכרוכה בקבלת סיוע מהגרמנים ובמיוחד לאחר ששר החוץ הרוסי פאבל מליוקוב (Pavel Milyukov) הכריז באופן חד משמעי שכל אזרח רוסי החוזר מגלות בחסות גרמנית צפוי להיאסר בעוון בגידה. חששו של לנין שמא יוכתם כמשתף פעולה עם הגרמנים הביא אותו לדרוש כי קרון הרכבת, אשר נועד לשמש אותו ואת בני לווייתו במהלך המסע, יזכה במעמד אקס־טריטוריאלי וגם יהיה חתום כל העת.⁶

ניסיונה של המחברת להבין מדוע הגרמנים היו מוכנים לסייע ללנין לשוב למולדתו ואף להעניק לו תמיכה כספית נדיבה למען המשך פעילותו המהפכנית ברוסיה עצמה אינו עקבי במיוחד. מצד אחד, היא מציינת שהגרמנים היו ערים לכך שהוא היה אדם מסוכן ביותר בגלל מחויבותו למהפכת פועלים עולמית, ואילו מצד שני, היא מתארת כיצד הם הסתנוורו מהפוטנציאל הגלום בו לשיבוש מהלכי המלחמה של רוסיה ואף היו מוכנים לקחת על עצמם סיכון מחושב. היא עצמה מנסה ליישב את חוסר העקביות שלה בטענה שמה שעמד בסופו של עניין בבסיס ההחלטה של הגרמנים לסייע

5 שם, עמ' 27-31.

6 שם, עמ' 108-116.

ללנין היה הרצון שלהם לתקוע טריזו בברית ההסכמה המשולשת וגם ליצור קונוונקטורות פוליטיות נוחות מבחינתם להמשך הדרך. היא מדגישה את העובדה שאנשי משרד החוץ הגרמני, ובראשם שר החוץ ארתור צימרמן, קיוו כי חזרתו של לנין למולדתו תביא לכך ש"הענק הרוסי ישותק לנצח". הערכתם הייתה שהבולשביקים יצליחו לקעקע סופית את המדינה הרוסית והתפוררותה של רוסיה תעצור את המלחמה בחזית המזרחית תוך פרק זמן קצר יחסית. על אף זאת, היא מצביעה על כך שהגרמנים היו עדים לחלוטין לסכנה המשמעותית הנובעת מהאפשרות שסיוע ללנין יחזק את השפעתו של האגף הרדיקלי בקרב המהפכנים הרוסיים. אולם, מה שהכריע בסופו של דבר בזכות הסיוע לו הייתה ההערכה שהמשטר שהוא ייסד ברוסיה לא יצליח לשרוד לאורך זמן.⁷

מרידייל גם לוקחת על עצמה את המשימה לפתור סופית את סוגיית הסיוע הכספי של הגרמנים ללנין כיוון שעד כה לא היה בדל הוכחה לגבי מידת היקפו. חקירות שהתקיימו בתקופת הממשלה הזמנית ואף בדיקות שנעשו יותר מאוחר על-ידי היסטוריונים לא הצליחו להוכיח באופן חד משמעי שמנהיג הבולשביקים קיבל מהם ישירות כסף או אפילו זהב. ההישענות על מסמכים גרמניים ובריטיים, בלויית מקורות נוספים, מאפשרים למחברת לשרטט מפה אפשרית של העברות כספיות חשאיות מהגרמנים לבולשביקים באמצעות בודלים למיניהם שישבו בברן או בסטוקהולם. אולם, אין לה ידיעה וודאית באילו נתיבים בדיוק זרם הכסף הגרמני מזרחה ומהו בדיוק הסכום שהועבר לידי של לנין. בכל מקרה, הדבר לא מונע ממנה להסיק ששמו של לנין היה ברשימת מקבלי השכר מידי הגרמנים וכי התבטאויותיו נגד המלחמה במהלך קיץ 1917 נקנו כביכול על-ידיהם. לשיטתה, הוא לא הפגין מספיק אומץ לב ויושרה כדי להודות בכך בפני בני עמו ואולי אפילו גם למנף עניין זה כהוכחה אפשרית לצדקת טענתו לגבי השורשים האימפריאליסטיים והקפיטליסטיים של המלחמה.⁸ בנקודה זאת, הכותבת ניחנה בזיכרון קצר כיוון שהיא משום מה

7 שם, עמ' 111-113; 204.

8 שם, עמ' 190-191; 201-205; 206-209.

שכחה כי כבר מעת פרוץ מלחמת העולם הראשונה, לנין, אשר ראה בה מיד מלחמה אימפריאליסטית שהינה תוצר המתחים השונים בקרב המדינות הקפיטליסטיות, התבטא באופן קבוע נגדה ואף פרסם לא מעט מאמרים ומסות בסוגייה זו.⁹ לפיכך, קשה מאוד לטעון שהוא לא המשיך לבטא באופן כן את משנתו הסדורה בעניין הפציפזם לאחר שובו לרוסיה, גם אם קיבל מהגרמנים סיוע כספי לצרכי תעמולה והצהרותיו בנושא זה שירתו אותם.

חשובה הרבה יותר מעניין הסיוע הגרמני, ועמו השאלה מי ניצל את מי, הגרמנים את לנין או שמא הוא אותם במטרה לקדם את יעדיו המהפכניים, הינה העובדה שמרידייל בחרה באורח שנוי במחלוקת, לטעמי, שלא להישען מבחינה מתודולוגית על אחת משתי האסכולות הדומיננטיות בחקר המהפכה הרוסית במהלך ארבעים השנים האחרונות, אשר הסבריהן נשענו בעיקר על חקר ההיסטוריה החברתית, האינטלקטואלית והתרבותית. אסכולות אלה רואות במהפכה עצמה מאורע היסטורי בלתי נמנע, שהינו בעיקר תוצר תהליכי קיטוב חברתי כתוצאה ממאבק מעמדי, או אחד הווריאנטים של המודרנה האירופאית, המושפע ממאבקי כוח במסגרת המדינה המודרנית וגם מהשאיפה להקים ברוסיה סדר חברתי ופוליטי חדש המבטא ישירות את תקוותיהם ורחשי ליבם של האזרחים הפשוטים. במקום זאת, היא מאמצת את הטיעונים הישנים-נושנים של האסכולה האורתודוקסית שבעיקר ראתה במהפכה תוצר פועלה של העילית הפוליטית והחברתית. פרספקטיבה זאת הוכחה כבר כצרה ובלתי מספקת כיוון שהיא התעלמה הן מחלקם של בני העם הפשוט במסגרת האירועים המהפכניים והן מתהליכים תרבותיים ואינטלקטואליים שונים שסייעו להשתלטות הבולשביקית ולבנייתה של ציוויליזציה חדשה הנשענת על האידיאולוגיה הקומוניסטית. חוקרים שנימנו עם הזרם

---

9 Vladimir Il'ich Lenin, *V.I. Lenin's Selected Works*, Vol. V: *Imperialism and Imperialist War, 1914-1917*, London: Lawrence and Wishart, 1944; Prabhat Patnaik, "Lenin, Imperialism, and the First World War", *Social Scientist* 42, no. 7/8 (2014): pp. 29–46.

האורתודוכסי בחרו להתבונן בתופעת המהפכה הרוסית מלמעלה, בנסותם להסביר את התרחשותם של האירועים המהפכניים באמצעות ההתמקדות בהתנהגותם ומעשיהם של הצאר ואנשי ממשלתו, ראשי הממשלה הזמנית, מנהיגי המפלגות המהפכניות וגם אנשי העלית החברתית, הצבאית, הכלכלית והדתית בזמן משבר פוליטי וחברתי עמוק ביותר שפקד את רוסיה והוביל גם לקריסתו של המשטר הצארי וגם להשתלטות הבולשביקית. המהפכה עצמה נתפסת על-ידי ההיסטוריונים האורתודוכסיים כהתקוממות שבוצעה על-ידי קבוצה יחסית קטנה של קושרים שלא הייתה פופולרית במיוחד, אך השכילה לנצל את מצב האנרכיה ששרר בעקבות התמוטטות המשטר הצארי וחולשתה המרובה של הממשלה הזמנית כדי לתפוס בכוח את השלטון. היא השתמשה במניפולציות פוליטיות ושיטות טרור לצורך דיכוי בכוח של מתנגדיה וגם לביסוס האוטוריטה השלטונית שלה. למעשה, פרספקטיבה זו שוללת את אפשרות קיומם של התנהגות ספונטנית ו/או חוסר תכנון מוקדם בקרב ההנהגה הבולשביקית. זו הוכיחה מעל לכל ספק כי היא מסוגלת ליישם את תוכניותיה לתפיסת השלטון וגם לכפות בכוח את רצונותיה על האוכלוסייה שהייתה ברובה פאסיבית.¹⁰

לעומת זאת, האסכולה החברתית, אשר החלה את דרכה יחסית מאוחר, במקרה של המחקר המערבי על המהפכה הרוסית, וזאת

---

10 Richard Pipes, *The Russian Revolution*, New York: Vintage Books, 1991; Thomas H. Rigby, "A Conceptual Approach to Authority, Power and Policy in the Soviet Union", in *Authority, Power and Policy in the USSR*, ed. by T.H. Rigby (et al.), Basingstoke and London: Macmillan, 1983, pp. 9-31; George Katkov, *Russia 1917: The February Revolution*, London: Longmans, 1967; Rex A. Wade, *The Russian Search for Peace: February to October 1917*, Stanford Cal., 1969; Adam B. Ulam, *The Bolsheviks: The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia*, New York: Secker & Warburg, 1966; John Shelton Curtiss, *The Russian Revolutions of 1917*, Princeton: Van Nostrand, 1957); John M. Thompson, *Revolutionary Russia, 1917*, New York: Waveland Press, 1996.

בעיקר בגלל העדר גישה לארכיונים הסובייטיים, ביקשה לבחון את אירועי המהפכה מלמטה וכך לשפוך אור על חלקם של האנשים הפשוטים אשר קולם לא נשמע עד לאותה העת. החל משנות השבעים של המאה ה-20, היסטוריונים חברתיים שמו לעצמם כיעד לבחון את חלקם במהפכה של הפועלים, החיילים, האיכרים, הנשים וגם תנועות וגופים המוניים, כמו האיגודים המקצועיים או מועצות החיילים והפועלים. המחקר שלהם לא התמקד רק בערים הגדולות של רוסיה, אלא התפרס גם למחוזות מרוחקים יותר, כמו סראטוב או טמבוב.¹¹ קריסת המשטר הצארי נתפסה על-ידם כתוצר פעילות ספונטנית ומאסיבית של אלפי אנשים רעבים ללחם, שיצאו לרחובות לאחר שאיבדו את אמונם בצאר, ומחאתם זו נתמכה על-ידי מועצת החיילים והפועלים בפטרודגד. אולם, החוקרים הללו מדגישים את העובדה כי לצידה של המחאה הספונטנית הייתה גם עוינות מעמדית מושרשת בקרב הפועלים נגד בני המעמדות הבורגניים ובעלי הרכוש. איבה זו לא נוצרה במהלך מלחמת העולם הראשונה, אלא התהוותה עוד קודם לכן, כתוצאה מקוטביות

---

11 Ronald Grigor Suny, "Toward a Social History of the October Revolution", *The American Historical Review* 88, no. 1 (Feb., 1983): pp. 31-52; Sheila Fitzpatrick, "Revisionism in Soviet history", *History and Theory* 46, no. 4 (2007): pp. 77-91; Michael M. Boll, "The Emergence of the Petrograd Red Guard (March-June 1917): A Study in the 'Radicalization' of the Petrograd Proletariat", *The Journal of Modern History* 51, no. 3 (Sep. 1979): pp. 1163-1184; Victoria E. Bonnell, "Rethinking the Role of Workers in the Revolutions of 1917", *International Labor and Working-Class History* No. 26 (Fall 1984): pp. 53-64; Graeme J. Gill, "The Mainsprings of Peasant Action in 1917", *Soviet Studies* 30, No. 1 (1978): pp. 63-86; Diane P. Koenker, *Moscow Workers and the 1917 Revolution*, Princeton: Princeton University Press, 1981; Ziva Galili Y Garcia, *The Menshevik Revolutionary Defensists and the Workers in the Russian Revolution of 1917*, Columbia University Proquest Dissertations Publishing, 1980; Evan Mawdsley, *The Russian Revolution and the Baltic Fleet: War and Politics, February 1917–April 1918*, Springer, 1978; Donald Joseph Raleigh, *Revolution on the Volga: 1917 in Saratov*, Ithaca: Cornell University Press, 1986.

חברתית שהתקיימה במרכזים העירוניים הגדולים עוד הרבה לפני פרוץ מעשי האיבה באירופה ב-1914. כתוצאה מכך, חלקים מסוימים מבני מעמד הפועלים, או ליתר דיוק, פועלים שהועסקו בבתי חרושת גדולים, עברו תהליך רדיקליזציה מלמטה. הם החלו להתנכר לאינטליגנציה הליברלית, למפלגת הפועלים הסוציאל-דמוקרטית הרוסית, לסוציאל-דבולוציונרים המתונים וגם לכלל הפוליטיקאים בדומה הרוסית. בסופו של דבר, הם חברו אל לנין והבולשביקים, אשר לקחו על עצמם, מיוזמתם, את המשימה לייצג אותם ואת שאר אנשי מעמד הפרולטריון.¹² החיילים היו גם הם חשדניים כלפי הדומה והממשלה הזמנית, והנכונות שלהם לתמוך בהן נבעה בעיקר מתוך האמונה, או אפילו הכורח, שיש להגן על הישגי המהפכה הליברלית ועל-ידי כך להבטיח את קיומה העתידי של ההתקוממות הפרולטארית. אולם, סבלנותם הלכה ופקעה כתוצאה מאירועים שונים שהתרחשו במהלך החודשים אפריל-יולי 1917 ואשר גרמו לרדיקליזציה של עמדותיהם, ובסופו של דבר, לתמיכתם בקריאותיהם של לנין ואנשיו להעברת הכוח השלטוני לידי הסובייטים.¹³

היסטוריונים חברתיים, כדוגמת ג'ון קיפ (John Keep), הינם שותפים מלאים להסבר כי המהפכה הייתה למעשה פרץ ספונטני של רגשות שהובילו את ההמון לכאוס ואנרכיה וגם לניתוץ ערכים חשובים. אך, בעת ועונה אחת, הם מעניקים חשיבות רבה לתהליכים ממושכים של חינוך עצמאי ורכישת ידע ומודעות מעמדית בקרב הפועלים העירוניים וגם למניפולציות של הבולשביקים שניצלו את תהליך הרדיקליזציה של אנשי הפרולטריון כדי להשתלט עליהם. יש לזכור כי התנועה המהפכנית הכפרית לא נוצרה כתוצאה מתסיסה חיצונית וגם לא היוותה ביטוי מובהק למאבק המעמדי, אלא הייתה תופעה ייחודית של התקוממות פלבאית, אנרכית ואנטי

12 Leopold Haimson. "The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905-1917 (Part One)", *Slavic Review* 23, no. 4 (1964): pp. 619-642.

13 Ronald Grigor Suny, "Toward a Social History of the October Revolution", *The American Historical Review* 88, no. 1 (Feb. 1983):pp. 35-37.

ריכוזית. בניגוד לאיכרים, בני מעמד הפועלים הצליחו על-פי רוב לרכוש בכוחות עצמם תודעה מעמדית וגם להפוך להיות מודעים לכך שכבני אדם, הם זכאים ליחס של כבוד וגם לזכויות אזרחיות וכלכליות. בסופו של דבר, הבולשביקים ניצלו את העוינות והניכור הגובר בקרב הפועלים העירוניים כלפי המנשביקים והסוציאלי-בולוציונרים המתונים, שנבעו מכך שהללו בחרו לשתף פעולה עם הממשלה הזמנית, אשר לא ייצגה את האינטרסים של הפרולטריון, כדי להשתלט על מועצות החיילים והפועלים ולהשתמש בהן לצורך תפיסת השלטון באוקטובר 1917.¹⁴

החל משנות התשעים של המאה הקודמת, נחלש מעמדה של ההיסטוריה החברתית עם עלייתה של האסכולה הפוסט-רביזיוניסטית, אשר הציעה לכאורה פרספקטיבה חדשה המבוססת על היסטוריה תרבותית ואינטלקטואלית, המושפעת מאוד על-ידי הזרם הפוסט-מודרניסטי. סימן הזהות העיקרי של המחקר הפוסט-רביזיוניסטי היה הניסיון לבחון את הממדים הסובייקטיביים של ההתנסות האישית, או אפילו של החוויה האנושית הסובייטית, ועל-ידי כך לגלות מחדש שהנושא האידיאולוגי, אשר כיכב בעבר הלא רחוק במסגרת המחקר האורתודוכסי, כלל לא איבד מחשיבותו. אולם, עבור ההיסטוריונים הפוסט-רביזיוניסטיים, האידיאולוגיה לא נתפסה יותר כטקסט קנוני שנכפה מלמעלה על-ידי המהפכנים הבולשביקים או המשטר הסובייטי, אלא כראיית עולם שנוצרה באופן קולקטיבי וגם רצוני. הללו גם מחשיבים את המתודולוגיות המבוססות על הראיה מלמעלה או אפילו את זו מלמטה, כדבר שגוי לחלוטין, מאחר שמשנתו של מישל פוקו (Michel Foucault), שבאמצעותה רבים מהם ניסו להבין את מערכת היחסים בין המשטר הסובייטי לבין הסובייקטים עצמם, מדברת במושגים של יחסי כוחות שמתרבים מבחינה מספרית והינם גם מבוזרים.¹⁵

14 John L. H. Keep, *The Russian Revolution: A Study of Mass Mobilization*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1976.

15 Sheila Fitzpatrick, "Revisionism in Soviet History", pp. 87-8; Stephen Kotkin, "The Russian Revolution: Sources, Conceptual Categories, Analytical Frameworks", *Journal of Modern History* 70:2

הציפיות לכך שהאסכולה הפוסט־רביזיוניסטית תבשר שינוי מהותי בהיסטוריוגרפיה של המהפכה הרוסית התמתנו עם חלוף השנים, וכיום החדשנות שלה הינה בעיקר בתחום ההיסטוריה התרבותית והאינטלקטואלית. לדוגמא, מחקרים המשתייכים לאסכולה זו ניסו לפרש את המהפכה באמצעות לימוד השפה והסמלים של המהפכנים או אפילו הקולות, המחשבות, התחושות והניסיון האישי של בני התקופה.¹⁶ אחרים עסקו בדמיון ובעדויות של בני מעמד הפועלים, אשר רכשו השכלה בכוחות עצמם, לגבי השינויים המהירים ביותר שחלו בעולמם במהלך מלחמת העולם הראשונה והעידן המהפכני.¹⁷ מקום חשוב ניתן גם לאמונה הדתית בכללה ולאופן השפעתה על האוכלוסייה במדינה הרוסית המודרנית.¹⁸ מחקרים נוספים, המושפעים ממשנתו של פוקו בנושאי משילות וביו־פוליטיקה, מפרשים את המשטר הסובייטי כאחת הגרסאות של המודרניות האירופאית, בהעניקם תשומת לב לאלמנטים כמו תכנון, מדינת הרווחה, הערכה של המדעים, צורות פיקוח ועיקוב חברתי, יכולת שליטה ומשמעת עצמית של האזרחים.¹⁹

כאמור, ספרה של מרידייל מתעלם מכל אותם פקטורים וגם מתהליכים חברתיים, תרבותיים ואינטלקטואליים שסללו את הדרך לקיומה של מהפכת אוקטובר ואף עיצבו את אופייה וגם את אופי

(1998), pp. 384-425.

- 16 Orlando Figes and B.I. Kolonitskii, *Interpreting the Russian Revolution: The Languages and Symbols of 1917*, New Haven, CT: Yale University Press, 1999; Mark D. Steinberg, *Voices of Revolution, 1917*, New Haven, CT: Yale University Press, 2001.
- 17 Mark D. Steinberg, *Proletarian Imagination: Self, Modernity, and the Scared in Russia, 1910-1925*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2002.
- 18 Mark D. Steinberg and Heather Coleman, eds., *Religion and Spirituality in Modern Russia*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2007.
- 19 David L. Hoffmann and Yanni Kotsonis, eds., *Russian Modernity: Politics, Knowledge, Practices*, Basingstoke, UK: Macmillan, 2000; David Hoffmann, *Cultivating the Masses: Modern State Practices and Soviet Socialism, 1914-1939*, Ithaca and New York: Cornell University Press, 2011.

המשטר הסובייטי, בהתמקדו בעיקר באישיותו של לנין ובתרומתו החיונית והמכרעת לתהליכים המהפכניים כגיבור בהיסטוריה. המנהיג הבולשביקי אכן נמצא במרכז הנרטיב ההיסטורי של ספרה, המתעד את נסיעתו הדרמטית ברכבת בחזרה למולדתו במטרה לשנות את פני ההיסטוריה באמצעות מהפכה פרולטרית ברוסיה תחילה. אולם, תיאור אישיותו והתכונות הפרסונליות הנדרשות ממנו כגיבור המשנה את פני ההיסטוריה הינו אמביוולנטי וגם לא כל כך עקבי, מאחר שיש בו נימה מסוימת של הטלת ספק ביכולותיו וגם בכנות דעותיו של לנין. המחברת אמנם מציינת דמות של מנהיג כריזמטי, נמרץ ובעל כוחות אדירים. אבל, בעת ועונה אחת, היא גם מראה שהוא היה אדם עקשן ביותר וחסר פשרות, וכי התכונות השליליות הללו גרמו לכך שרובם של חבריו לדרך המהפכנית התרחקו ממנו, ובעקבות כך הוא סבל מבדידות רעיונית מוחלטת.²⁰ בדידות זאת באה לידי ביטוי כבר ב-1916, כאשר לנין נמנה עם קבוצת מיעוט של סוציאליסטים רדיקליים אירופאיים – השמאל הצימרוואלדי – שהתנגדו למלחמת העולם הראשונה ודחקו בממשלותיהם לפתוח באופן מידי בשיחות שלום. לו עצמו היו ספקות רבים לגבי אפשרות קיומו של שלום אמיתי ודמוקרטי בקרב המעצמות האימפריאליסטיות, ולכן הוא ניסה בכל מאודו לשכנע את חבריו הרדיקליים לתמוך במלחמת אזרחים כלל אירופאית, אם כי ללא הצלחה מרובה.²¹ הספר מצביע על כך שגם קשריו של לנין עם אנשי הסיעה הבולשביקית שנותרו מאחור בפטרורגד לא היו במצב יותר טוב, והנתק ביניהם הלך והתרחב לא רק בגלל הריחוק הגיאוגרפי והפיסי, אלא גם כתוצאה מהתנגדותו הנחרצת לאפשרות הצטרפותם לקואליציה עם מפלגות השמאל המתון. לנין זעם עליהם ממקום גלותו בשוויץ על כך שהם מוכנים לשתף פעולה עם המנשביקים והסוציאל-רבולוציונרים, אשר תמכו בממשלה הזמנית הליברלית שתפסה את השלטון ברוסיה לאחר קריסת המשטר הצארי ואף נטו להתפשר עם קווי המדיניות שלה,

20 קתרין מרידייל, לנין ברכבת, עמ' 59-62; 175-176; 181-182.

21 שם, עמ' 66-69.

שצייד במלחמה האימפריאליסטית.²² הצהרתו המטלטלת והשנויה במחלוקת בתחנת הרכבת, עם הגיעו באפריל 1917 לפטרוגורד, שבה הכריז על ראשיתה של מהפכה סוציאליסטית אוניברסלית שתקבל תאוצה מכך שהמלחמה האימפריאליסטית תהפוך למלחמת אזרחים כלל אירופאית, בתוספת נאומו באותו לילה במטה התנועה הבולשביקית, שבו הוא תקף באריכות את הממשלה הזמנית, הוקיע את הדפנסיביות המהפכנית ופסל על הסף את האפשרות של קואליציה עם תנועות סוציאליסטיות נוספות, בטענו שהשלב השני של המהפכה עומד להתחיל ומחייב שהשלטון ימצא בידי הפרולטריון, נתפסו על-ידי חבריו לדרך המהפכנית כפרי מחשבה מטורפת. ההצהרות הללו רק איששו מבחינתם את העובדה שהגלות הממושכת הפכה אותן לאדם תלוש וגם מרוחק מאופן חשיבתם של רבים מחברי סיעתו, שהעריכו כי העם הרוסי כלל אינו בשל לתפוס כעת את השלטון, ולפיכך המהפכה הסוציאליסטית נדונה מראש לכישלון חרוץ.²³ גם במסגרת הועד הפועל של מועצת החיילים והפועלים בפטרוגורד לנין נחל כישלון צורב, כאשר התעקש לחזור בדבריו על 'תזות אפריל' שלו וגם לא הצליח לשכנע את הנוכחים לתמוך בעמדתו הפציפיסטית.²⁴

המחברת מצליחה לצאת מהסבך העמוק, שאליה נכנסה כתוצאה מחוסר עקביותה ויחסה הדו-ערכי ללנין, באמצעות התמקדות בהצלחותיו הבאות, כאשר היא מדגישה את העובדה שעקשנותו, אמונתו החזקה בצדקת דרכו, סבלנותו המעוררת הערצה וגם פעלתנותו הנמרצת סייעו לו בהשתלטותו הסופית על המפלגה הבולשביקית וגם בגיוס תומכים חדשים רבים ככל האפשר, וכל זאת במשך פרק זמן קצר של כחודשיים ימים מאז שובו לרוסיה. למעשה, היא מתארת מצב פנטסטי שבו אדם אחד מצליח לפעול לבדו כנגד כל הסיכויים ולשקם תוך זמן קצר יחסית את מנהיגותו במסגרת התנועה הבולשביקית, על אף העובדה שבשלב זה אנשיה הסתייגו ברובם מעמדותיו הניציות וגם מחזון המהפכה הפרולטרית

22 שם, עמ' 107; 146-147.

23 שם, עמ' 172-178.

24 שם, עמ' 180.

העולמית שלו. מבחינתה של מרידייל, מה שעמד לזכותו של לנין, הפך אותו למנהיג ייחודי ובסופו של דבר גם אפשר לו לקצור את ההצלחה, זו העובדה שהוא הציע לאנשי הפרולטריון עולם או סדר פוליטי וחברתי חדש. בעוד שיריביו במסגרת התנועה הבולשביקית וגם בשאר מפלגות השמאל המתון כלל לא ידעו לאן מועדות פניהם ואף נטו להתווכח כל הזמן ביניהם על הדרך הנדרשת, הוא עצמו ידע בדיוק לאן הוא הולך וגם השכיל לשמור בקנאות רבה על עמדותיו. הוא התוודע לצרכיהם של בני מעמד הפועלים בזמן מלחמה שכלל לא הייתה רצויה מבחינתם. מעבר להיותה אימפריאליסטית, היא גרמה לזעזועים כלכליים ניכרים ביבשת אירופה וגם ברוסיה עצמה, שסבלה מאינפלציה חריפה וגם ממחסור במזון, בתרופות ובדלק. מפעלים רבים נסגרו והפועלים נותרו ללא פרנסה. אנשי הממשלה הזמנית הליברלית יחד עם בעלי בריתם מתנועות השמאל המתון לא הצליחו למצוא פתרונות מתאימים לבעיותיהם הבערות של הפועלים אשר יצאו לרחובות ותבעו לחם, פרנסה ושלוש. הם היו שקועים במלחמה ממושכת שלא אפשרה להם לכוון משטר דמוקרטי מלא לפתור באופן רציני את בעיותיה המרכזיות של רוסיה. מנגד, לנין הציע מאבק חסר פשרות בבורגנות ובקפיטליזם במסגרת מלחמה מעמדית אינטרנציונליסטית. הוא גם התנגד לפיוס זמני עם המנשביקים והסוציאל-רבולוציונרים כיוון שהללו בגדו בפרולטריון עקב נכונותם לתמוך בממשלה הזמנית ובמלחמה האימפריאליסטית. ספרה של מרידייל מצביע על כך שלדעותיו של לנין נמצאו לא מעט תומכים בקרב פועלי הייצור הרדיקליים בפרטורגד, שלא הסתפקו בהבטחות ובדיבורים. הללו היו אנשים צעירים, אופטימיים, חסרי מנוח, קנאים ובעלי הכשרה אידיאולוגית יחסית מוגבלת. הם הצטרפו במספרים גדולים לתנועה הבולשביקית מפני שזו זכתה במוניטין כמפלגה רדיקלית שמסריה החברתיים היו הברורים וגם הניציים ביותר.²⁵

התיאור הזה של מרידייל לגבי פועלי הייצור הרדיקליים מנוגד לתזה של ההיסטוריון בוריס מירנוב (Boris N. Mirnov), שבבסיסה

---

25 שם, עמ' 181-183.

הטענה כי לפרולטריון הרוסי לא הייתה ראיית עולם סוציאליסטית מלאה וכי אנשיו בעיקר התבייתו על כל מיני סימאות שיכלו, לכל היותר, לעורר בקרבם השראה או לשבות את דמיונם בצורה כזאת או אחרת. למעשה, מירנוב מצביע על כך שהם טרם התנתקו במלואם מהמנטליות הכפרית שעמה הגיעו לראשונה אל הערים. לפיכך, לא היו ברשותם היכולות והכלים לחתור לעמדות הנהגה פוליטית, או לקחת לידיהם את היוזמה. מעבר לכך, יש לזכור היטב כי באוקטובר 1917 היה זה האוונגרד הבולשביקי, ולא פועלי הייצור בפטרבורג, אשר התקומם ותפס את השלטון.²⁶

אגב, אין זו הפעם הראשונה שבמסגרת מחקר היסטורי על המהפכה הרוסית מוצגת תזה המתמקדת במנהיגותו יוצאת הדופן של לנין ומבליטה את כוחו הרב, כושר השכנוע שלו והחלטיותו. בספר שיצא לאור בשפה הרוסית ב-1953 וכעבור כעשרים שנה תורגם לאנגלית ופורסם גם בארה"ב, סרגיי פטרוביץ' מלגונוב (Sergei Petrovich Mel'gunov) ביקש להתבדל מהגישה השלטת במסגרת הממסד ההיסטוריוגרפי הסובייטי וגם בקרב היסטוריונים מערביים בעלי נטייה מרקסיסטית, אשר ראתה במהפכת אוקטובר 1917 אירוע היסטורי בלתי נמנע שנבע מתהליכים חברתיים דטרמיניסטיים. במקום זאת, הוא שם דגש רב על כוחו ויכולת השכנוע של לנין, שהצליח לבדו לגרום לכך שהמפלגה הבולשביקית תאמץ קו פעולה רדיקלי שדגל בתפיסת השלטון בכוח.²⁷ בדומה לו, רוברט דניאלס (Robert Daniels) גורס שלנין הוא זה שעמד מאחורי מהפכת אוקטובר, כיוון שהוא לבדו הצליח לגרום לקוטביות בפוליטיקה הרוסית באותה העת. בכל מקרה, ניצחונו

---

26 Boris N. Mironov, *Sotsialnaia istoria Rossii perioda imperii (xviii-nachalo xx v.): Genezis lichnosti, demokraticeskoy semi, grazhdanskogo obschestva i pravovogo gosudarstva*. 2 tom. Sankt Petersburg: Dmitri Bulanin, 1999; Idem, *A Social History of Imperial Russia, 1700-1917*, 2 Vols, Boulder Colo.: Westview Press, 2000.

27 Sergeĭ Petrovich Mel'gunov, *Kak bol'sheviki zakhvatili vlast': Oktibrskii perevorot 1917 goda*, Paris: Renaissance, 1953; Idem, *The Bolshevik Seizure of Power*, Santa Barbara, Calif.: ABC-Clio, 1972.

לא נבע מסיבות חברתיות, אלא פרסונליות בלבד. לפיכך, כלל לא ניתן להגדיר את ההשתלטות הבולשביקית כהתפתחות היסטורית בלתי נמנעת.²⁸

לסיום, ספרה של מרידייל, המושפע מבחינה מתודולוגית מרעיונותיה של האסכולה האורתודוכסית בחקר המהפכה הרוסית, מתמקד בעיקר בדמותו של לנין ובפעילותו כגיבור היסטורי שהצליח לקדם את חזונו באשר למהפכת פועלים ברוסיה, כשהוא נהנה מסיוע של השלטונות הגרמניים שהיו מוכנים לקחת על עצמם סיכון עצום ולתמוך ביוזמותיו המהפכניות במטרה לגרום לכך שארצו, אשר הייתה בפועל הבטן הרכה של ברית ההסכמה המשולשת, תתרוסק מבחינה פנימית ולא תוכל להמשיך להילחם נגד גרמניה הקיסרית. לחסות שהם נתנו למסע השיבה שלו לרוסיה הייתה חשיבות עצומה, כיוון שאחרת הוא לא היה מתקיים במועד מוקדם וקרוב לוודאי שמנהיג הבולשביקים היה ממשיך להתגורר בניכר וגם לצפות מרחוק במתרחש במולדתו, ללא יכולת רבה להשפיע על התהליכים שם. דמותו של לנין העולה מתוך ספרה הינה זו של מנהיג מהפכני נחוש, בטוח בעצמו, מאמין בצדקת דרכו, כוחני, ונכון תמיד לעמול קשה במטרה להשיג את יעדיו. אולם, לנין שלה אינו אדם ישר וכן, אלא אופורטוניסט שניחן בכישרון רב לניצול מצבים לטובתו ואין לו הרבה התחבטויות מצפוניות או חרטה על כך שקיבל סיוע כספי מהגרמנים. מעבר לכך, עקשנותו, טרחנותו וגם סירובו להתפשר גרמו לכך שהוא היה מבודד מבחינה רעיונית. חבריו לסיעה הבולשביקית לא היו שותפים מלכתחילה לדעותיו לגבי הצורך במהפכת פועלים אוניברסלית, או שהתקשו לקבל את עמדתו נגד כניסתם לקואליציה עם שאר סיעות השמאל אשר תמכו בממשלה הזמנית הליברלית. מבחינתה של המחברת, הצלחתו של לנין בכיבוש מחדש של המפלגה הבולשביקית והפיכתה לתנועה רדיקלית המבכרת לפעול במנותק משאר סיעות השמאל, לא נבעה רק מנחישותו הרבה ונכונותו להשתמש באמצעים כוחניים כדי לפלס את דרכו, אלא גם מהתובנה שלו כי היה מוטל עליו להציג

---

28 Robert V. Daniels, *Red October: The Bolshevik Revolution of 1917*, London: Secker & Warburg, 1968.

דרך חדשה או שיטה פוליטית וחברתית מרעננת, שתאמה יותר את הלך הרוח בקרב הציבור הרוסי ובעיקר אצל בני מעמד הפועלים, שהתאכזבו מאוד מהתנהגותה של הממשלה הזמנית וגם מבעלי בריתה משמאל.

ד"ר אורי בר נוי, המחלקה להיסטוריה כללית, אוניברסיטת בר אילן